

NEPNIEUWS

Han van der Horst

NEPNIEUWS

Een wereld van desinformatie

SCRIPTUM

www.scriptum.nl
info@scriptum.nl

© 2018 Han van der Horst

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden, zonder de schriftelijke toestemming van Uitgeverij Scriptum, Nieuwe Haven 151, 3117 AA te Schiedam.

ISBN 978 94 6319 0831 | NUR 740, 815

Inhoud

Voorwoord	7
1 Een tijdperk van wantrouwen	9
2 Verhalen en wie ze om welke reden vertellen	19
3 Het maatschappelijk debat en de macht van de propaganda	41
4 De vervalsers, de verdraaiers, de vervolgers	60
5 Liegen alsof het gedrukt staat	83
6 Een alternatief voor nepnieuws?	100
7 Misleiding als machtsmiddel	121
8 Totale beheersing van de nieuwsvoorziening	147
9 Schrappen en toevoegen in de geschiedenis	180
10 Psychologische oorlogsvoering	195
11 Oorlog om hoofd en hart	215
12 De kakofonie op het internet	249
13 Thuis nepnieuws maken	267
Nawoord: Geen reden tot wanhoop	283
Doorlezen	293
Namenregister	299

Voorwoord

Sinds 2016 zijn de termen *fake news* en de Nederlandse vertaling *nepnieuws* overal ter wereld onderdeel geworden van het publieke debat. Dat hebben wij te danken aan Donald Trump, die er sinds zijn presidentiële campagne een gewoonte van maakt hem onwelgevallige berichten af te doen als *fake news*. Tegelijkertijd rees in de media het vermoeden dat Russische ‘nepnieuwsfabrieken’ met verzonnen berichten en gerichte campagnes probeerden de Amerikaanse verkiezingsuitslag te beïnvloeden. Dat was allemaal niet op zand gebaseerd, zo bleek in januari 2018. Hackers van de Nederlandse inlichtingendiensten waren er ook nog in geslaagd een door Russische geheime agenten aangestuurde hackerscentrale in Moskou bloot te leggen, die onder meer e-mails van de Democratische Partij aan WikiLeaks had doorgegeven. De Nederlandse spionnen deelden hun informatie met de collega’s in de Verenigde Staten.

Dit heeft de al heftige discussie over de betrouwbaarheid en manipulatie van berichtgeving nog intenser gemaakt, niet alleen via de sociale maar ook via de traditionele media – kranten en omroepen. Nu ziet men in brede kring nepnieuws als een groot maatschappelijk probleem. Dit wordt in verband gebracht met het internet, dat rijp en groen, waar en onwaar, domheid en intelligentie gelijkelijk toegang verleent, tenzij overheden om hun moverende redenen het materiaal filteren, zoals in China of in Iran. Het gaat er in zulke gevallen niet om onwaarheden af te vangen maar informatie die de autoriteiten voor zichzelf gevaarlijk vinden.

Kort gezegd: er wordt maar van alles op het internet geplempt zonder dat enige kwaliteitscontrole plaatsvindt. Dat dringt via onze beeldschermen de privésfeer binnen. Dat is bedreigend. Veel mensen weten dan ook niet meer wat en wie zij nog kunnen vertrouwen. De traditionele media delen in dat wantrouwen. Volgens menigeen zijn juist zij als

hoeders van de gevestigde orde de verspreiders van nepnieuws, die nu door talloze bloggers en twitteraars van hun monopolie zijn beroofd.

Het leek mij dan ook dienstig om het fenomeen ‘nepnieuws’ eens aan een nader onderzoek te onderwerpen. Is het wel zo’n nieuw verschijnsel? Zijn de technieken die nu aan de nepnieuwsfabrikanten worden toegeschreven, echt zo modern en zo eigentijds? Is inderdaad de bedreiging door leugen en bedrog groter dan ooit? Staan wij voor een nieuwe golf van censuur, nu zoveel overheden zich ineens zorgen maken over nepnieuws en methodes verzinnen om het te bestrijden? Willen die overheden niet vooral hun eigen straatje aangeveegd houden? En hoe kunnen wij ons als individuen staande houden in de draaikolk van verhalen die ons in de informatiesamenleving meezuigt? Hoe voorkom je dat je om de tuin geleid wordt? Hoe werkt dat trouwens, nepnieuws maken? Waar komt het fenomeen vandaan?

Dit boek poogt antwoorden te geven. Klopt het wat ze zeggen: ‘Al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel’? Lees en oordeel zelf.

HAN VAN DER HORST
Schiedam, winter 2018

Een tijdperk van wantrouwen

*Groeiende afkeer van autoriteiten op elke gebied.
De economische crisis van 2008. Populisme. Trump,
Wilders, Baudet. Lügenpresse. Rol van Rusland als
nepnieuwsproducent. Klassieke media en
schijnobjectiviteit. Postmodernisme.*

Wij leven in een tijdperk van wantrouwen. De goede naam van autoriteiten is aan erosie onderhevig. Dat geldt voor politici, geestelijken, wetenschapsmensen, *captains of industry* en media. Bij een deel van de burgers leeft het gevoel dat zij worden gekoeioneerd door een kleine groep profiteurs die elkaar de bal toespelen. Dankzij hun netwerken weten zij winstgevende sleutelposities in de samenleving te behouden. Het valt niet mee om tot hun gelederen te worden toegelaten. Daarvoor moet je niet alleen in de smaak vallen maar ook bereid zijn om je ziel, je zaligheid en je integriteit te verkopen.

Dit gevoel kreeg een extra impuls toen in 2008 voor de meeste mensen op de planeet volkomen onverwacht het kapitalistische stelsel dreigde in te storten. Onverantwoordelijk optreden en blinde speculatie van banken hadden tot die noodsituatie geleid. Dankzij snel ingrijpen door overheden werd de boel op tijd gestabiliseerd maar de prijs was hoog: er volgde een economische neergang die de crisis van 1929 naar de kroon stak en pas in 2016 echt voorbij was. Het leek allemaal op handjeklap tussen de politieke en de financiële elites. De bankiers bleven hoog te paard. De gewone man kreeg de rekening gepresenteerd. In Nederland bijvoorbeeld zag hij de belastingen verhoogd, de sociale voorzieningen ingekrompen, de pensioenen bevroren en soms ver-

laagd, de pensioengerechtigde leeftijd verhoogd en vaste aanstellingen steeds meer vervangen door kortlopende contracten.

Geen wonder dat velen het oor lenen aan een nieuw soort politici die beloofden het volk uit dit diensthuis te leiden. Zij bekritisieren de elite of de kartelpartijen. Zij beloven een nieuwe tijd als de bastions van de gevestigde orde zijn geslecht. Dan zal er naar het volk geluisterd worden. Wie zo'n blik op de werkelijkheid heeft, komt er licht toe het volgende op te schrijven: DeepState Den Haag: *'Hey Volkskrant. Steek dit ook ff positief in. Dan komt het helemaal goed met die subsidie voor journalistieke projecten.'* De auteur van deze regels is Marck Burema, hoofdredacteur van Nederlands best gelezen weblog *GeenStijl*, die opereert onder de nickname Pritt Stift. Dit schreef hij op dinsdag 12 december 2017 over de manier waarop *de Volkskrant* een rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) had behandeld. Dit rapport liet zien hoe het leven er voor de meeste Nederlanders in de afgelopen vijftientig jaar op vooruitgegaan was. Volgens Pritt Stift waren de minder gunstige ontwikkelingen, die de onderzoekers óók hadden geschetst, door *de Volkskrant* vakkundig onder het tapijt geveegd. Van daar deze uitsmijter, die de tijdgeest in het tweede decennium van de eenentwintigste eeuw perfect belichaamt. Wat wordt hier immers beweerd? Er bestaat in Den Haag een deep state die achter de schermen aan de touwtjes trekt en *de Volkskrant* met subsidies zal belonen voor de wijze waarop ze het onderzoek van het SCP in de openbaarheid bracht. Zo wordt het nieuws gemanipuleerd en het publiek bij de neus genomen. Deep state is een term die in het verleden vooral in Turkije werd gebruikt om er het netwerk van politici, militairen, zakenlieden, mediapersoonlijkheden en hoge ambtenaren mee aan te duiden die het seculiere karakter van de republiek tegen aanvallen vanuit de islamitische hoek beschermden, desnoods met illegale middelen en geweld. De laatste halve eeuw kwam de deep state gedurende korte perioden boven water als het leger door middel van een militaire coup de gewenste orde op zaken stelde. Zij is in de eenentwintigste eeuw door de islamitische president Recep Erdoğan goeddeels ontmanteld.

Nu zou Nederland ook zo'n deep state kennen, als wij de hoofdredacteur van *GeenStijl* mogen geloven. *GeenStijl* is echter onderdeel van Telegraaf Media Groep (TMG), een oud gevestigd mediaconcern van

grote omvang met een behoudende nestgeur dat onlangs zelf is gekocht door het Vlaamse krantenbedrijf Mediahuis. Zou de hoofdredacteur van het meest succesvolle Nederlandse weblog vanwege de affiliaties van zijn broodheren dan zelf niet *juist* tot de door hem gepostuleerde deep state behoren?

Onwelgevallige berichtgeving deed hij af als nepnieuws

Het is allemaal moeilijk te geloven. Zou die Nederlandse deep state wellicht vallen onder het *fake news* waarvan de wereld de afgelopen jaren vergeven is? Tenminste als wij af mogen gaan op de media zelf, die dag in dag uit waarschuwen tegen het nepnieuws dat uiteraard slechts bij de concurrenten te vinden is en al helemaal op de sociale media waar iedereen maar alles op kan plempen zonder enige professionele controle. Waar kwaadwillenden vrij spel hebben. Waar leugen en bedrog regeren. Waar reputaties worden gemaakt en gebroken op grond van onbewezen beweringen.

Donald Trump, president van de Verenigde Staten, heeft het begrip fake news tijdens zijn verkiezingscampagne populair gemaakt. Hem om welke reden dan ook onwelgevallige berichtgeving deed hij geroutineerd af als nepnieuws. Hij hield tegenover zijn aanhangers staande dat de grote media van de Verenigde Staten op een paar gunstige uitzonderingen na zijn reputatie probeerden te vernietigen met het ene fake bericht na het andere. Het waren juist de sociale media en een aantal conservatieve websites die zich niet lieten bedotten en de waarheid aan het licht brachten. Deze onverschrokken bloggers en twitteraars ontmaskerden de vermeende opwarming van de aarde als een *hoax*, een broodjeaapverhaal waar een internationaal netwerk van zogenaamde klimaatwetenschappers een dikke boterham aan verdiende. Zij legden de netwerken van linkse intellectuelen en democraten bloot waarvan Hillary Clinton de spil was. Ze toonden aan hoeveel ellende de verplichte zorgverzekering van Obama had gebracht. Zo zorgden zij ervoor dat de gewone hardwerkende burgers de schellen van de ogen vielen en zij ook gingen voor Donald Trumps grote project: *Make America Great Again*.

Hij pakte ook de euro aan en de Europese Unie

In Nederland waren dezelfde krachten aan het werk. Ook hier hielden links georiënteerde media een elite van *Gutmenschen* in het zadel die weigerden de processen van omvolking te zien welke overal in Europa plaatsvonden. Niet in het minst in Nederland. Hier legden, net als in de Verenigde Staten, alleen enkele bloggers de feitelijke gang van zaken bloot: hoe de islamisering om zich heen greep. Hoe toenmalig burgemeester Jozias van Aartsen in Den Haag de salafisten de hand boven het hoofd hield en hoe een menigte wereldvreemde politici dachten dat zij met thee drinken de boel bij elkaar konden houden. Terwijl onder hun neus in sommige wijken de sharia, de traditionele islamitische wetgeving, werd ingevoerd en je in buurten als Amsterdam-West, beter bekend als o2o-Gaza, niet veilig met een keppeltje over straat kon. Terwijl homoparen het niet meer zouden wagen hand in hand over straat te lopen, wat zij in Nederland al vanouds plachten te doen. Terwijl D66-rechters straatschenders en verkrachters weg lieten komen met fopstrafjes. Zwarte Piet mocht niet meer maar overal rezen de minaretten ten hemel, zoals opiniemaakster Marianne Zwagerman eens opmerkte. Het was maar een minderheid die tot dit inzicht was gekomen maar die minderheid groeide snel.

De harde kern was al weer bijna twintig jaar eerder wakker geschud door de legendarische Pim Fortuyn. Geert Wilders en de PVV hadden zijn erfenis beheerd door vooral te hameren op het gevaar van de islamisering. Sinds de verkiezingen van 2016 werden zij geflankeerd door de jonge doctor Thierry Baudet die voluit ging op een orgel met meer klavieren dan dat van de islam: hij pakte ook de euro aan en de Europese Unie, twee onderdrukkingsmechanismes die door de elite en de partijkartel in stand gehouden werden. Er bestond een onheilig samenspel tussen Den Haag en Brussel dat Nederland zijn trots en zijn identiteit zou kosten. Dat was de waarheid en niets anders. De verkoop van kerstbomen stond onder druk. Grote winkelketens adverteerden met feeststollen en feestverlichting omdat zij anders problemen vreesden met de moslims.

Of was dát juist de *leugen*? Waren die bloggers en de politieke leiders populistische rattenvangers die het volk met verzinsels en drogredenen in de fuik lieten lopen? Vormden de verhalen over met lobby's verbon-

den eurocraten kluwens van nepnieuws? Waren juist degenen die tegen de spoedige komst van Eurabië waarschuwden de bedriegers? Was het allemaal paranoïde flauwekul met die feeststollen? Werd Jean-Claude Juncker door politieke flessentrekkers geframed als een machtsbelust drankorgel en was hij in werkelijkheid een bestuurder pur sang uit de rijke traditie van de Europese christendemocratie? Was islamisering een hersenschim van paranoïde haatzaaiers? Was de islam inderdaad de godsdienst van de vrede, die nu door een klein groepje criminelen werd misbruikt? Werden nationale talen en culturen op geen enkele wijze bedreigd maar juist door de EU ondersteund en met subsidies overladen? Was het niet volstrekt juist dat de binnenkomst van één miljoen vluchtelingen niets uitmaakte op het half miljard inwoners van de Europese Unie?

Of lag de waarheid ergens in het midden? Dan wel nergens? Tegen de achtergrond van dit alles doemt de schaduw op van een man die in een schaal water zijn handen waste: Pontius Pilatus.

De geloofwaardigheid van de westerse woordvoerders

In Duitsland haalden boze burgers een woord van bijna een eeuw daarvoor weer tevoorschijn: *Lügenpresse*. Tegelijkertijd verschenen aanwijzingen dat gespecialiseerde Russische bureaus de sociale media vervuilden met verzonnen, verdraaide en gekleurde berichten om zo verwarring te stichten in Europa en Amerika. De afkomst van de facebook- en instagrampagina's of van de twitteraccounts werd in het vage gehouden zodat alleen een in internetzaken zeer geschoolde lezer de bron kon opsporen.

Deze geruchten staken voor het eerst de kop op in de nasleep van de ramp met de MH17. Dit Maleisische passagiersvliegtuig was op 17 juli 2014 boven een conflictgebied in de Oekraïne neergehaald. Alle 298 ingezetenen kwamen om. Officieel onderzoek wees uit dat het toestel was getroffen door een Buk-raket die uit een Russisch arsenaal die hoogstwaarschijnlijk was afgeschoten door separatisten die de provincie Donetsk van de Oekraïne wilden afscheiden. De verantwoordelijken zouden in Rusland zitten. De vraag bleef open op welke posities. In de maanden daarna begon een stroom van alternatieve verhalen op gang te komen die allemaal waren bedoeld om twijfel te zaaien over de

Russische verantwoordelijkheid. Er waren jagers van de Oekraïense luchtmacht in het gebied gezien. Gevonden scherven konden niet van een Buk zijn. Er was de Europese Unie alles aan gelegen om de schuld bij de Russen te leggen omdat ze probeerde de Oekraïne in te palmen. De officiële onderzoekscommissie ging bevooroordeeld te werk. Er doken nieuwe getuigen op die heel andere dingen hadden gezien dan in het officiële rapport van de ramp stonden. De verhalen waren inhoudelijk zeer divers. Uit onderzoek bleek dat veel van zulke berichten vanuit Rusland waren verzonden door fake accounts. Ze leken bedoeld om de geloofwaardigheid van de westerse woordvoerders te ondermijnen. Het ging erom de aandacht af te leiden van de Russische verantwoordelijkheid. Op deze manier probeerde Rusland via geheime operaties invloed uit te oefenen op de publieke opinie in de Europese landen.

Niet alleen in de Europese Unie maar ook in de Verenigde Staten meende men zulke bemoeienis te kunnen vaststellen. Rusland zou met massale acties op de sociale media de presidentskandidatuur van Trump hebben gesteund door zijn tegenstandster Hillary Clinton verdacht te maken. Met behulp van nepaccounts werden grote hoeveelheden geruchten en nepverhalen verspreid, die goedgelovige Amerikaanse surfers, zonder over de bron na te denken, meteen retweetten. Zo leek het of Trump op de sociale media massale steun ontving. Na Trumps beëdiging rees het vermoeden dat er echt sprake van samenwerking was geweest tussen zijn campagneteam en Russische specialisten op het gebied van de social media.

Wie zei echter dat de Russen de enigen waren die zulke onbetrouwbare items verspreidden? Een paar dagen na de aanval op de New Yorkse Twin Towers op 11 september 2001 stond er in Pakistaanse kranten dat op die noodlottige dag alle joden met een baan in het World Trade Centre vrij genomen hadden. Dat bericht deed als een lopend vuurtje de ronde in het hele Midden-Oosten. Er werd in brede kring geloof aan gehecht. Datzelfde geldt voor het nepnieuws dat Islamitische Staat een creatie zou zijn van de Israëliëse geheime dienst Mossad om te voorkomen dat de Arabieren zich verenigen. In de Verenigde Staten is het een oude traditie om in verkiezingsstrijd de tegenstander zo zwart mogelijk te maken. Het gaat niet meer om de eigen plannen en idealen maar om de vraag of de kandidaat van de andere partij wel een open-

baar ambt zou mogen bekleden. Het gaat erom zijn of haar integriteit in twijfel te trekken. Campagnestrategen gaan op zoek naar vuil in de biografie en brengen dat genadeloos naar buiten. Ook als er aan de zogenaamde onthullingen nog andere kanten zitten, die zorgvuldig buiten de publiciteit worden gehouden. Zo komt er veel nepnieuws in de openbaarheid, althans nieuws dat als zodanig aanvoelt. Trump slaagde erin zijn tegenstandster Hillary Clinton in de reuk te plaatsen van vriendjespolitiek en corruptie. ‘Lock her up’, scandeerden zijn aanhangers op grond van geruchten en insinuaties. Er lag nergens hard bewijs.

Kritische waarnemers die het hadden over schijnobjectiviteit

Zo werden fake news en nepnieuws grote thema's in het publieke debat. Tot voor enkele jaren gingen de meeste burgers ervan uit dat de meeste media ernaar streefden betrouwbare en op fouten en vergissingen gecontroleerde informatie te verstrekken. Er waren natuurlijk genoeg kranten, tijdschriften, radiozenders en tv-kanalen met een duidelijk politieke of levensbeschouwelijke strekking die de nieuwsselectie mede beïnvloedde, maar dat kwam in het profiel van zulke media afdoende tot uiting: je wist waar je aan toe was als je Fox News aanzette.

En dan nóg was het verspreiden van aperte leugens en verzonnen berichten *not done*, zo geloofde men in zeer brede kring. Er waren wel kritische waarnemers die het hadden over schijnobjectiviteit maar die vonden alleen gehoor bij zeer betrokken mensen met een sterk door ideologie of godsdienst gestuurde blik op de werkelijkheid. Zij vonden hun eigen waarheid te weinig weerspiegeld bij de grote media.

Nu echter weten mensen massaal niet meer wat zij moeten geloven. Zij hebben het vertrouwen in de autoriteiten verloren.

Alle verhalen zijn evenveel waard. Grof gezegd: alles is gelul

Opnieuw doet de vraag van de handenwassende Pilatus zich voor: ‘Wat is waarheid?’ De laatste decennia is in de filosofie en de literatuurwetenschap de leer van het postmodernisme sterk naar voren gekomen. Die laat het antwoord op de vraag van de landvoogd in het midden. Alle verhalen zijn in principe evenveel waard. Of even weinig. Daardoor kan geen enkele leer, filosofie of methode nog worden aangemerkt als de

enige juiste manier om een waarheidsgetrouw beeld van de werkelijkheid te krijgen. Ze misleiden allemaal, want verhalen staan ook nog op zichzelf en moeten los worden gezien van de werkelijkheid. Grof gezegd: alles is gelul.

Natuurlijk is dat een vulgaire weergave van het postmodernisme. De geleerde die de term in 1979 populair maakte in een advies over wetenschapsbeleid voor de regering van de Canadese deelstaat Québec, Jean-François Lyotard, was er op uit de grote heilsleren van zijn tijd te ondermijnen. Wetenschapsmensen, zo concludeerde hij, hielden zich in feite bezig met taalspelletjes. Later nam hij wel een beetje afstand van deze radicale conclusie. Toch was zijn hele werkzame leven gewijd aan de strijd tegen allesomvattende theorieën omdat hij daar te veel in aantrof dat hem deed denken aan totalitaire dictaturen. In plaats daarvan kon de (wetenschaps)filosoof zich beter bezighouden met de manieren waarop zinnen met elkaar in verband konden worden gebracht op een zodanige manier dat er een begrijpelijk verhaal ontstond. Lyotard constateert dat daar in verschillende sferen van communicatie uiteenlopende sets regels of regimes voor bestaan. In een wetenschappelijke tekst worden de zinnen op een andere manier met elkaar in verband gebracht als in een politiek getint shocklog.

Zo ontstaan geheel anders gearde verhalen, die trouwens ook nog volgens geheel verschillende criteria worden beoordeeld. Een tekst die op het weblog *GeenStijl* waardering oproept, zou absoluut niet pruikbaar zijn voor de site van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Tegelijk is het moeilijk om met het werk van Lyotard en zijn aanhangers in de hand een hiërarchische volgorde vast te stellen voor beide websites. Ze zijn evenveel of even weinig waard. Met deze gedachte in het achterhoofd kunnen de scheppers van nepnieuws zich gesterkt voelen. Als de vraag van Pilatus toch niet kan worden beantwoord, doen de zogenaamde feiten er niet toe. Dan komen andere doelstellingen naar voren: je volgers verleiden tot bepaalde gedragingen of overtuigingen door de manier waarop je zinnen met elkaar in verband brengt. Het hoeft niet te kloppen als het maar de juiste gevoelens met zich meebrengt. Zo lang genoeg mensen je geloven, is alles dik in orde. En uiteindelijk kan alles maar dan ook alles aangemerkt worden als nepnieuws.

Er is veel gelul op de wereld maar lang niet alles is gelul

Postmodernisme heeft zijn verdiensten als het erom gaat de macht van dogmatisch denken aan te tasten en de knellende kaders open te wrikken die maar al te vaak worden gebruikt om de werkelijkheid te interpreteren. Wat dan ontstaat is een verwrongen beeld omdat de werkelijkheid zich niet zomaar laat inkaderen. Tegelijk gaat het te ver om het verslag van elke waarneming zomaar af te doen als een persoonlijke interpretatie en deskundigheid weg te zetten als zomaar een mening. Als een astronoom door zijn kijker naar het heelal speurt, neemt hij andere dingen waar dan u, tenzij u ook astronoom bent. Gewoon omdat hij heeft geleerd waar hij op moet letten. U bent als persoon evenveel waard als Albert Einstein maar zijn natuurkundige inzichten gaan oneindig veel verder en dieper dan de uwe. Een kuur van de dokter is net zo'n verhaal als het advies van een kwakzalver. Toch is het uiterst waarschijnlijk dat dit recept genezing brengt en de therapie van de kwakzalver niet. Er is veel gelul op de wereld maar lang niet alles is gelul. Er zijn methodes om het kaf van het koren te scheiden en geverifieerde kennis bestaat. Anders slingerde u zich nog in uw blote kont van de ene tak naar de andere. Wellicht is het zo dat grote en kleine verhalen niet het zicht op de werkelijkheid benemen maar daar juist allerlei stukjes van blootleggen. Wie probeert passende stukjes bij elkaar te leggen, krijgt daardoor een steeds correcter beeld. Let wel: het zijn geen stukjes van een legpuzzel. Althans niet altijd. Het kan ook zijn dat je te maken hebt met beschilderde vellen cellofaan die op elkaar gelegd moeten worden om diepte en inhoud doorschouwbaar te maken. Of vergelijk het met partituren van afzonderlijke instrumenten die – als ze gezamenlijk spelen – een enkel muziekstuk ten gehore brengen.

Postmoderne waarschuwingen zijn een goede remedie tegen doorgeschoten dogmatiek of de gedachte dat feiten en gebeurtenissen die niet in de theorie passen weggeredeneerd moeten worden. En daardoor tegelijkertijd een waarschuwing tegen zichzelf. Absolute relativering is immers ook dogmatiek. Je komt aan de stamtafel vaak van die gasten tegen die denken briljant te zijn als ze aan jouw betoog toevoegen. 'Denk ik. Je bent vergeten er bij te zeggen: *Denk ik.*' 'Nee sukkel,' is dan het antwoord. 'Weet ik. Ik heb er verstand van. Ik kan je vertellen waar ik me op baseer. Niet denk ik. Weet ik.'

Je kunt dingen wéten. Je kunt zin en onzin van elkaar scheiden evenals waarheid en leugen. Al valt het lang niet altijd mee.

Wij staan derhalve niet machteloos tegenover het nepnieuws dat over ons wordt uitgestort. Het is zeker mogelijk om het te identificeren en te isoleren. Ook al omdat het geen nieuw verschijnsel is. Misleiding kwam al voor in het dierenrijk, tientallen miljoenen jaren voor de mensheid begon. En in het christelijk scheppingsverhaal speelt de leugen een centrale rol. Adam en Eva liegen tegenover God als zij van de boom van Kennis van Goed en Kwaad hebben gegeten. Ze zeggen dat zij zich voor Hem verstoppen omdat ze naakt zijn maar daar trapt de Heer niet in. ‘Wie heeft je verteld dat je naakt bent? Heb je soms gegeten van de boom waarvan ik je verbod te eten?’ En zo werd het betrapte eerste echtpaar verdreven uit het paradijs.

Nepnieuws heeft al sinds het begin der tijden een functie in de manier waarop mensen met elkaar omgaan. Het heeft een bedoeling. Het wordt nooit zo maar voor de grap ingezet. Een analyse van dit verschijnsel moet dan ook deels een historisch karakter hebben. Het komt steeds opnieuw naar voren maar wel in vormen die passen bij de context van de tijd. Om greep te krijgen op het nepnieuws, om er mee om te kunnen gaan als zender en als ontvanger moeten wij bezien hoe de mensen het in de loop der tijden hebben vormgegeven. En hoe zij probeerden het in te zetten voor het bereiken van hun doelen. Al dan niet met succes.

Al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel.

Verhalen en wie ze om welke redenen vertellen

Term fake news zeker meer dan een eeuw oud. Eerste gebruik nepnieuws in Nederland. Hoe de mens oorspronkelijk communiceert. Het gerucht. Mythes en gedichten. Landbouwsamenleving. Het schrift. Greep autoriteiten op communicatie. Industriële Revolutie met massamens en massacommunicatie. Elektronische revolutie. Einde massamens, terugkeer individu. Nepnieuws als autonoom proces. Hofdichters, drukpers, radio televisie, post, telegraaf, telex. Internet maakt cirkel rond en geeft nieuwe relevantie aan het gerucht.

Informatie is macht. Een leider is altijd beter en sneller op de hoogte dan zijn volgelingen. Het is zelfs mogelijk om een maatschappijmodel te construeren waarin niet de hiërarchische verhoudingen centraal staan maar de informatiestromen. De machtelozen weten weinig, de machtigen juist veel. Ze zijn in staat om in de vloed gegevens die hen bereikt, het kaf van het koren te scheiden. Wat vervolgens naar beneden wordt gereikt, waar zich de ondergeschikten bevinden, is geselecteerd, bewerkt, gekleurd om zo de gewenste reactie te veroorzaken. Op deze wijze worden zij getemd, in het gareel gehouden en gemanipuleerd. Zo weten machthebbers hun positie te behouden en te versterken.

Dat gaat op voor alle niveaus in de samenleving, niet alleen voor de dictator in zijn paleis maar net zo goed voor afdelingschefs en teamleiders. Je moet sneller en liefst beter op de hoogte zijn dan je ondergeschikten om je positie te behouden. Wie een organogram maakt van

een bedrijf en dat niet baseert op machtsposities maar op wie dingen weet en wie niet en hoe informatiestromen verlopen, krijgt net zo goed een beeld van de machtsverhoudingen. En misschien is dat wel waarheidsgetrouwer dan de officiële hiërarchie. Denk aan de intrigant die op grond van zijn superieure informatiepositie het hele bedrijf manipuleert. Ik zou niet graag de lezers de kost geven die dit soort toestanden in hun eigen leven herkennen.

Mensen hebben de neiging emotioneel te reageren op nieuwsberichten. Als het gaat om zaken die hen persoonlijk raken, kan een hele reeks van gemoedstoestanden het gevolg zijn: woede, afkeer, vreugde, verbittering, strijdlust, gelatenheid. Een bepaalde stemming onder het publiek kan machthebbers zeer van pas komen. Dan wordt de verleiding groot om verzinsels aan het nieuwsdieet toe te voegen die de gewenste gemoedsbeweging tot stand brengen. Gruwelverhalen over de vijand bijvoorbeeld tegen wie tot de laatste man gevochten zal moeten worden. Of de gedachte dat er ‘nu eenmaal’ bezuinigd moet worden zodat wij ‘met zijn allen’ voorlopig een boterham met tevredenheid krijgen. Om geen slachtoffer te worden van zijn eigen leugenpropaganda liet Napoleon voor zichzelf een nieuwsoverzicht samenstellen door een journalist van wie hij wist dat hij weinig op had met het keizerrijk.

De laatste tijd heeft een nieuw begrip burgerrecht gekregen in het publieke debat: nepnieuws. Dat is een letterlijke vertaling van het Amerikaanse fake news. Dit begrip kwam, zoals wij zagen, in het middelpunt van de belangstelling te staan tijdens de verkiezingsstrijd van Donald Trump tegen Hillary Clinton in 2016, maar de term is veel ouder. Zo viel in het Californische lokale dagblad *the Imperial Press* al op 31 augustus 1901 te lezen: *There is no need of fake news when so many important projects are on foot and under way by railroads all over the country*. Dit krijgt extra reliëf als je beseft dat in die dagen de Amerikaanse spoorwegen om hun torenhoge tarieven met hartstocht werden gehaat. In de hitte van het debat beschuldigde men elkaar er blijkbaar van om fake news te verspreiden. Wie de krantenberichten uit de eerste decennia van de twintigste eeuw doorneemt, merkt dat dit begrip bij de lezers bekend was. Zo sloeg op 24 september 1914, een kleine twee maanden na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, de *Evening Herald* uit Albuquerque, New Mexico, zich in de volgende termen op de borst: *The Herald's*

war news service is unsurpassed. To keep in the closest possible touch with the European situation you must read the Herald Every Day. No fake news but authentic, complete, reliable news.

Op zaterdag 30 januari 1915 opende *The Day Book*, een progressief dagblad in Chicago met de volgende kop: *US report shows Rockefeller agent gave out Fake News*. John D. Rockefeller, eigenaar van Standard Oil – nu Exxon – gold als de rijkste man ter wereld. Het fake news betrof volgens *The Day Book* de salarissen van vakbondsleiders. Ook blijkt uit het artikel dat Rockefeller er meer dan een eeuw geleden al in de persoon van Ivy Lee een ‘persagent’ op na hield wiens taak het was de daden van zijn broodheer in een gunstig daglicht te stellen. Deze Ivy Lee is de aartsvader van de public relations. In de jaren dertig heeft Goebbels nog zaken met hem gedaan toen de nazi’s in de Verenigde Staten een slechte pers kregen.

In 1987 schreef *De Telegraaf* over een nepnieuws-show

En het Nederlandse woord *nepnieuws*? Dat verschijnt voor het eerst in de tweede helft van de jaren tachtig. Op 25 februari 1987 schreef *De Telegraaf* over een nepnieuws-show. Het betrof de satirische *Tagesshow* van de uit Nederland afkomstige tv-ster Rudy Carrell, waarin een item voorkwam over dames die ondergoed naar de Iraanse ayatollah Khomeini gooiden. Het moest tot 14 april 1989 duren voordat nepnieuws werd gebruikt in de betekenis die we er nu aan geven. Opnieuw had *De Telegraaf* de primeur. Onder de kop ‘Nepnieuws’ herinnerde de correspondent in New York Edo Brandt aan de affaire rond zijn vakgenote Janet Cooke die eind jaren zeventig de Pulitzerprijs kreeg voor een reportage over een achtjarig aan cocaïne verslaafd jongetje. Het was allemaal verzonnen. Nu – meldde Brandt – leek het tv-journaal van CBS zich vergaloppeerd te hebben met in scene gezette beelden over gruweldaden van Sovjetsoldaten in Afghanistan.

Erg vaak werd het woord nog niet gebruikt. Op 3 mei 1994 kwam het pas weer aan bod in een artikel uit *NRC Handelsblad* over de lopende verkiezingscampagne, die – aldus de krant – van verachting voor de burger getuigde. Deze werd bij de neus genomen door ‘schijngebeurtenissen’, die slechts dienden om de aandacht van de media te trekken en te sturen. ‘En de fotografen knipten, de camera’s draaiden en wij, journa-